

Sattumaa vai välttämättömyyttä?

■ Anto Leikola

Yli neljännesvuosisata sitten, vuonna 1980, pidin eräässä kirjastotilaisuudessa esitelmän aiheesta ”Elämäni kirjat”. Julkaisin sen sittemmin täydennettynä pariinkin kertaan, viimeksi kokoelmassani *Kirjoista ja viisaudesta* (1988). Kun nyt luen sitä, huomaan että tekstin yli tusinasta sivusta vain kolme koskettelee tietokirjallisuutta, ja siinäkin on melkoinen osuus kasvien ja hyönteisten määritysoppailla, sellaisilla kuin Ilmari Hiitosen ja Arvi Poijärven *Koulu- ja retkeilykasvio*, puhumattakaan Hiitosen *Suomen kasviosta* eli ”Isosta Hiitosesta”, tai Uunio Saalaan *Nuoren hyönteistieteilijän opas*, Olavi Renkosen *Pieni kovakuoriaiskirja* ja Carl Lindrothin *Våra skalbaggar*. Ne olivat todellakin eräässä elämänvaiheessa, 1940- ja 1950-luvulla, ”elämäni kirjoja”, vaikka Pentti Saarikosken luonnehdinta ”hyönteiset merkisevät hänelle kaikkea” ei sentään kokonaan pitänyt paikkaansa. Ranskalaisen Jean-Henri Fabren *Muistelmia hyönteismaailmasta*, joka oli suomennettu jo 1910-luvulla, isäni nuoruusaikana, vei lukijan mukanaan, ja kun siitä vuonna 1965 otettiin uusi, varovasti korjailtu laitos, saatoin kirjoittaa sen saatesanoihin: ”Luonnonhistoriallisena runoilijana Fabre on yhä elävä, johdattajana tieteellisen tutkimuksen henkeen hän on yhä ajankohtainen.” Olen edelleen samaa mieltä.

Valtaosa muistakin minulle tärkeistä tietokirjoista oli luonnontieteellisiä, enkä muista, että esimerkiksi mikään historiateos olisi tehnyt minuun erityistä vaikutusta. Sen sijaan 1930-luvun viisiosainen *Eläinten maailma* ja sen edeltäjä *Maapallon eläimistö* kuuluivat mielilukemisiini jo varhain, luultavasti hyvinkin ennen kouluikää; molemmat löytyivät isäni työhuoneen hyllystä, johon lapsilla oli onneksi vapaa pääsy. Vain viitisentoista vuotta myöhemmin

jouduin itse suomentamaan, toimittamaan ja osin uudelleen kirjoittamaankin *Suurta eläinkirjaa*; nyt tuntuu hämmästyttävältä, miten paljon nuoruusvuosina ehtii tapahtua varsin lyhyessä ajassa.

Mainitsin kirjoituksessani, että yksi teos oli ylitse muiden, nimittäin H. G. Wellsin, Julian Huxleyn ja G. P. Wellsin *Elämän ihmeet*, ”jokamiehen biologia”, joka kattoi tieteensä koko alueen elämän määrittelystä aina parapsykologian pohdiskeluun. Sain sen luultavasti 12-vuotissyntymäpäiväkseni, ja sen yli tuhannen kookkaan sivun läpikäymiseen kului hyvinkin suuri osa kesästä. Luultavasti juuri silloin sai biologinen elämännäkemykseni sen tiedollisen perustan, joka on kestänyt jo kuuden vuosikymmenen ajan, niin paljon kuin kirjan tietosisällöstä toki onkin oman aikansa leimaamaa. *Elämän ihmeet* oli ilmestynyt suomeksi 1930-luvulla ja minun painokseni 1948, joten se itse asiassa edusti parinkymmenen vuoden takaista tietämystä, mutta tästä tuskin oli haittaa, varsinkin kun biologiassa ei 1930- ja 1940-luvulla ollut tapahtunut mitään ratkaisevaa mullistusta, toisin kuin 1950-luvulla, molekyylibiologian noustessa esiin. Kun Sir Julian Huxley, biologisen tieteen silloinen grand old man, aikoinaan julkaisi muistelmansa, ilahduin havaitessani, miten suuren merkityksen hän itse antoi tälle teokselle, ja olen itse koettanut tietokirjailijana ja kääntäjänäkin pitää mielessäni sen, mitä H. G. Wells – jonka kirjailijanmaine oli minulle vielä 1940-luvulla tuntematon – sanoi nuoremmalle toverilleen heidän kirjoittaessaan teosta *The Science of Life* 1920-luvun lopulla: ”Tämä työ on tärkeää työtä; Sinun omat tutkimuksesi ja ammattuurasi ovat vähemmän tärkeitä.”

Merkittäviä ja ajankohtaisia luonnontieteellisiä kirjoja ei noihin aikoihin ilmestynyt suomeksi kovinkaan paljon. Suuren vaikutuksen teki kuitenkin ainakin George Gamowin *Maapallon elämäkerta* ja ehkä vielä suuremman Fred Hoylen *Maailmankaikeuden kehitys*, jossa esitettiin hämmäntävä ”jatkuvan luomisen” teoria. Minulla ei tietenkään ollut mitään mahdollisuutta arvioida Hoylen ajatusten pitävyyttä – nykyäänhän ne ovat kutakuinkin unohtuneet – mutta hänen kirjansa oli vetävästi kirjoitettu ja ilmeisen hyvin suomennettu, ja sehän oli tärkeintä. Olin vuosia myöhemmin kuulemassa Hoylen esitelmää Helsingissä, mutta jotain lumouksesta oli jo haihtunut, niin kiinnostavasti kuin hän puhuikin. Hänen hahmonsä, jopa äänensävyssä, muistan silti yhä.

Luonnontutkijan järkevään maailmankuvaan ei mahtunut paljoakaan filosofiaa. Jostain oli isäni hyllyyn kuitenkin eksynyt Bertrand Russellin *Filosofiaa jokamiehelle*, jolla nimellä *Unpopular Essays* oli hieman latteasti suomennettu. Ihastuin siihen kerrassaan, ja sittemmin ostin ja luin lukuisia hänen kirjojaan sekä suomeksi että alkukielisinä, jopa laajan *Länsimaisen filosofian historian*, ja vihdoin hänen muistelmansa, joiden ensimmäisen osan saatoinkin arvioida *Uuteen Suomeen* Torontosta käsin kesällä 1967. Russellista tuli minulle nuoruuteni filosofeista tärkein, ja pidän häntä jatkuvasti arvossa sekä terveen järjen puolustajana että tyylytaiturina, vaikka tietoni ja taitoni eivät sallineet paneutumista hänen loogis-matemaattiseen työhönsä.

Helpommin ymmärrettävä mutta ajatuksiltaan yhtä vaikuttava oli ranskalainen Nobel-biologi Jacques Monod, jonka *Sattuma ja välttämättömyys* nostatti 1970-luvun alussa kotimaassaan valtavan kohun ja saavutti huikean myyntineestyksen. Otin sen suomentaakseni ja mielestäni onnistuinkin, mutta vaikka keskustelua syntyi meilläkin, suomalainen yleisö ei ollut ”modernin biologian luonnonfilosofiasta” yhtä innostunut kuin ranskalainen. Monod oli tarkka kirjansa käänöksistä ja halusi lukea ne itse ennen julkaisemista, mutta kun kävin Pariisissa häntä tapaamassa, hän otti hyllystä japanilaisen laitoksen ja sanoi, ettei hän sitäkään ollut itse tarkas-

tanut. Vaikuttava oli myös toinen ranskalainen biologi, Henri Laborit, jonka *Ylistän pakenevista* oli niin ikään noussut Ranskassa bestseller-listoille. Kun vihdoin sain sen hankalan suomennostyön valmiiksi, kirjan myynti jäi meillä alle tuhannen kappaleen. Olin lyönyt kesäkuussa 1981 Laboritin kanssa vetoa siitä, että hänen ajatuksensa kiinnostaisivat Suomessa vain varsin pientä piiriä, hänen puolestaan arvellessaan, että myyntiluvut nousisivat meilläkin ainakin muutamaan tuhanteen. Kun en Laboritia enää tavannut ennen hänen kuolemaansa, jäi vetona ollut samppanjapullo minulta saamatta. Kolmas minulle merkittävä biologinen ajattelija oli itävaltalainen etologi Konrad Lorenz, jonka eläintarinat saivat aikanaan meilläkin suuren suosion. Ajatuksiltaan painavin hänen kirjoistaan oli kuitenkin *Peilin kääntöpuoli*, ”tutkimus inhimillisen tiedon luonnonhistoriasta”, jonka suomennoksen kanssa painiskelin pitkään. Sekään ei herättänyt Suomessa paljon vastakaikua. Ehkäpä biologisen tiedon yhdistämistä ihmiseen pidettiin politisoituneella 1970-luvulla peräti sopimattomana, ellei suorastaan pelottavana, ja joka tapauksessa torjuttavana!

Huomaan monen ”elämäni tietokirjoista” kuuluvan niihin, joita olen itse eri kielistä suomentanut. Nimiin voisi lisätä vielä vaikkapa Francesco Redin, Carl von Linnén, Charles Darwinin ja G. H. von Wrightin, he ovat kukin omalta vuosisadaltaan. Työ on ollut usein vaikeaa ja taloudellisesti kannattamatonta, mutta henkisesti palkitsevaa. Kirjoittihan jo Bertrand Russell, että kun niin monet tekevät sellaista mikä on hyödyllistä, jonkun täytyy tehdä myös sitä mikä on tärkeää!

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston oppihistorian emeritusprofessori.

*Seuraavassa lehdessä elämänsä tietokirjoista ker-
too dosentti, Suomen tietokirjailijat ry:n puheen-
johtaja Pirjo Hiidenmaa.*